

π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ:

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΤΟΥ.

Μητροπολίτης Γέρων Περγάμου Ίωάννης.

Παναγιώτατε Δέσποτα,
Σεβασμιώτατοι και θεοφιλέστατοι άγιοι άρχιερείς,
Άγαπητοί πατέρες,
Έλλογιμώτατοι Κύριοι Καθηγηταί,
Κυρίες και Κύριοι.

Υπάρχουν διδάσκαλοι και συγγραφείς, τών οποίων τό έργο και ή προσφορά ύπερβαίνουν τά όρια τής έποχής των και άποκτούν διαχρονική σημασία για τίς μελλοντικές γενεές και τά ύπαρξιακά προβλήματά τους. Οί διδάσκαλοι αύτοί γίνονται «πατέρες», οί όποιοι «γεννούν» μαθητές σέ όλες τίς έποχές, όπως συμβαίνει κατ' έξοχήν μέ τούς Πατέρες τής Έκκλησίας.

Μέ τήν έμπνευσμένη άπόφαση τής Υμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος και τής Άγίας και Ιεράς Συνόδου τό Οικουμενικόν Πατριαρχεϊον τιμᾶ μέ τό συνέδριο αύτό τή μνήμη ενός τέτοιου διδασκάλου, ό όποιος, παρά τήν παρέλευση σαράντα χρόνων άπό τήν κοίμησή του, παραμένει επίκαιρος και στή δική μας έποχή. Ο άείμνηστος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ γεννήθηκε στή Ρωσία, αλλά οί κοσμογονικές άναταράξεις τής έποχής του τόν ύποχρέωσαν νά ζήσει τό μεγαλύτερο και δημιουργικότερο μέρος του βίου του άρχικά στήν Εύρώπη και τελικά στήν Άμερική, όπου και ολοκλήρωσε τόν επίγειο βίο του. Οί συνθήκες αυτές του προσέφεραν τή δυνατότητα νά μεταφέρει τή μαρτυρία τής Όρθοδόξου θεολογίας σέ ευρύτερο και, για τήν έποχή του, οικουμενικό περιβάλλον, άρχικά ως καθηγητής στό Ίνστιτούτο του Άγίου Σεργίου στό Παρίσι και στή συνέχεια ως Κοσμήτωρ τής Θεολογικής Σχολής του Άγίου Βλαδιμήρου στή Νέα Υόρκη, μετέπειτα ως καθηγητής του Πανεπιστημίου του Harvard και τελικά ως καθηγητής του Πανεπιστημίου του Princeton στίς Η.Π.Α. Κατά τή διάρκεια τής μακράς αυτής άκαδημαϊκής διαδρομής του μετέχει ενεργά στήν Οικουμενική Κίνηση, ή όποία βρισκόταν τήν έποχή εκείνη στήν άκμή της, ως ιδρυτικό μέλος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Έκκλησιών τό 1947 και

ένεργόν μέλος του τμήματος «Πίστις καί Τάξις», καθώς καί ως μέλος τῆς Ὁρθοδόξου ἀντιπροσωπείας στή Γενική Συνέλευση τοῦ Evanston τό 1956, ὅπου καί ἀφήνει ἔντονη τή σφραγίδα τῆς Ὁρθοδόξου μαρτυρίας. Προικισμένος μέ εὐρεΐα γλωσσομάθεια, τήν ὁποία εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἀπό τήν παιδική του ἡλικία (γεννήθηκε καί ἀνατράφηκε σέ οἰκογένεια διανοουμένων) – γνώριζε καί χρησιμοποιοῦσε ἄνετα τήν Ἀγγλική, τή Γερμανική καί τή Γαλλική, καθώς καί σέ μεγάλο βαθμό τή νέα ἑλληνική, εἶχε δέ πλήρη ἐξοικείωση μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική καί τή λατινική – ἐκινεῖτο ἄνετα στά ὑψηλότερα ἐπίπεδα τῆς διεθνούς ἀκαδημαϊκῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία καί τόν τίμησε κατ' ἐπανάληψη μέ ὑψηλές διακρίσεις, ὅπως ἐκείνη τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος διαφόρων Πανεπιστημίων.

Ἡ εὐρύτητα αὐτῆ τῶν ὀριζόντων τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου ἀποτυπώθηκε ἔντονα καί στή θεολογική του σκέψη καί προσφορά. Ὅπως οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἔτσι καί αὐτός, ξεκίνησε μέ βαθειά γνώση τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς του (τήν ὁποία καί ἐδίδαξε γιά κάποιο χρονικό διάστημα), γιά νά θέσει τελικά τούς προβληματισμούς της καί τά ἐρωτήματά της καί νά ἀναζητήσει τίς ἀπαντήσεις των στή μελέτη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στήν ὁποία καί τελικά ἀφιερώθηκε σταθερά ἀπό τήν ἐποχή τῆς διδασκαλίας του στό Ἰνστιτούτο Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Ἁγίου Σεργίου στό Παρίσι. Ἐτσι μποροῦσε μέ πλήρη ἄνεση νά φέρει τόν λόγο τῶν Πατέρων, καί κατ' ἐπέκταση τῆς Ὁρθοδοξίας, σέ διάλογο μέ τή διανόηση τῆς ἐποχῆς του καί νά τόν κάνει σεβαστό καί στούς πῶ ἐξέχοντες ἐκπροσώπους της.

Στά πλαίσια αὐτά ὁ π. Φλωρόφσκυ ἀνέπτυξε καί προέβαλε τήν πεποίθησή του ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία εἶναι ἀδιάρρηκτα δεμένη μέ τόν «ἑλληνισμό». Ἡ θέση του αὐτή δέν εἶχε καμμία σχέση μέ τόν ἐθνικισμό, ἀλλά μέ τήν πεποίθηση ὅτι ἡ πατερική καί δογματική διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἐνσαρκώθηκε καί μᾶς προσφέρεται σέ κατηγορίες δανεισμένες ἀπό τήν ἑλληνική φιλοσοφία, καί, κατά συνέπειαν, δέν εἶναι δυνατή ἡ πρόσβασή μας σ' αὐτήν χωρίς τήν ἐξοικείωσή μας μέ τίς ἑλληνικές κατηγορίες σκέψεως. Γι' αὐτό καί πρῶτο μέλημά του, ὅταν ἀνέλαβε τήν κοσμητεία τῆς Θεολογικῆς τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου στή Νέα Ὦρκη ἦταν νά ἐπιβάλλει τή διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν στό πρόγραμμα διδασκαλίας, πρᾶγμα πού προκάλεσε ὀξύτατη ἀντίδραση καί ὀδήγησε, μαζί μέ ἄλλους λόγους, στήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τή θέση τοῦ κοσμητορος τῆς Σχολῆς. (Στούς ἄλλους λόγους περιλαμβάνεται καί ἡ προσπάθειά του νά ἀνυψώσει τό ἀκαδημαϊκό κῦρος τῆς Σχολῆς ὥστε νά γίνει ισότιμη μέ τά ἄλλα ἀκαδημαϊκά ἰδρύματα τῆς Ἀμερικῆς, πρᾶγμα πού ἐπέσυρε τήν κατηγορία ὅτι θά ὀδηγοῦσε, ἐκτός ἀπό τήν «ἑλληνοποίηση» καί στήν

«άμερικανοποίηση» τῆς Σχολῆς). Στό υπόβαθρο ὅλων αὐτῶν τῶν προβλημάτων ὑπῆρχε οὐσιαστικά τό δίλημμα ἂν ἡ Ὁρθοδοξία θά ἐνσωματώνετο στόν σύγχρονο κόσμο, ἂν θά ἐρχόταν σέ διάλογο μέ τό πολιτισμικό της περιβάλλον, ἢ θά παρέμενε μιά συνέχεια τῆς ρωσικῆς παραδόσεως ἐν ἔξορίᾳ. Ὁ π. Γεώργιος ἔβλεπε πάντοτε τήν Ὁρθοδοξία σέ διάλογο μέ τόν σύγχρονο κόσμο, καί σ' αὐτό ἀφιέρωσε ὅλη τή ζωή του.

Ἡ παρατήρηση αὐτή μᾶς εἰσάγει καί στό θέμα τῆς ὁμιλίας μου αὐτῆς. Ὅπως καταδεικνύεται στό πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου, διακεκριμένοι ὁμιλητές θά παρουσιάσουν καί συζητήσουν λεπτομερῶς ἐπί μέρους πτυχές τοῦ θεολογικοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου διδασκάλου. Στή γενική αὐτή εἰσαγωγική εἰσήγησή μου τό ἐρώτημα πού θά μᾶς ἀπασχολήσει εἶναι ποιά ἀπό τά θέματα πού ἀπασχόλησαν τόν ἀείμνηστο διδάσκαλο ἐξακολουθοῦν νά ἀπασχολοῦν καί σήμερα τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί τή θεολογία της, καί ποιά ἀπάντηση στά θέματα αὐτά θά μπορούσαμε νά ἀντλήσουμε ἀπό τά κείμενα πού μᾶς ἄφησεν ὁ διδάσκαλός μας. Μέ τόν τρόπο αὐτό θά φανεῖ ἡ ἐπικαιρότητα τῆς θεολογικῆς συμβολῆς του καί ἡ σημασία της γιά τή σημερινή πραγματικότητα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί τῆς θεολογίας της.

1. Ἡ μεταφορά τῆς Πατερικῆς θεολογίας στήν ἐποχή μας.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία παρέλαβε τήν πίστη της ἀπό τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πιστότητά της στή διδασκαλία τῶν Πατέρων ἀποτελεῖ θεμέλιο τῆς ταυτότητάς της. Τό ἀξίωμα αὐτό ἀποτελεῖ ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας γιά κάθε ἐποχή. Πῶς ὅμως μεταφέρεται ἡ διδασκαλία αὐτή ἀπό τό παρελθόν στό παρόν, ἀπό ἓνα πολιτισμικό περιβάλλον σέ ἓνα ἄλλο; Ἄς ἀκούσουμε τί γράφει γιά τό θέμα αὐτό ὁ π. Φλωρόφσκυ μέ τήν εὐκαιρία τῶν ἐπισήμων ἐγκαινίων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου στή Νέα Ὦρκη τό 1948:

«...ἓνας σύγχρονος ἄνθρωπος μπορεῖ καί πρέπει νά ἐπιμένει στήν παραδοσιακή πίστη καί στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων χωρίς νά θυσιάζει τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης του καί χωρίς νά προδίδει τίς ἀνάγκες καί τίς ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου κόσμου... Τό ἔργο (task) τοῦ συγχρόνου Ὁρθοδόξου θεολόγου εἶναι πολύπλοκο καί πελώριο... Πάνω ἀπ' ὅλα πρέπει νά καταλάβει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νά ὁμιλεῖ σέ ἓνα οἰκουμενικό ἀκροατήριο... ἀπλούστατα διότι ἡ Πατερική παράδοση εἶναι μιά παράδοση οἰκουμενική. Καί πρέπει νά χρησιμοποιήσει ὅλη τή δεξιότητά του γιά νά

έκφράσει τό οικουμενικό μήνυμα τῶν Πατέρων μέ τέτοιον τρόπο ὥστε νά ἐξασφαλίσει μιά οικουμενική ἀνταπόκριση (appeal)».

Καί συνεχίζει πολύ χαρακτηριστικά:

«Αὐτό προφανῶς δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ μιά δουλική ἐπανάληψη (servile repetition) τοῦ γράμματος τῶν Πατέρων, ὅπως ἀκριβῶς δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ ἓνα Βιβλικό φονταμενταλισμό. Ἡ δουλικότητα εἶναι ξένη τόσο στή Βίβλο ὅσο καί στους Πατέρες. Οἱ ἴδιοι ἦταν τολμηροί καί θαρραλέοι καί ριψοκίνδυνοι (adventurous) ἀναζητητές τῆς Θείας ἀληθείας... Καμμιά ἀνανέωση δέν εἶναι δυνατή χωρίς ἐπιστροφή στίς πηγές. Ἀλλά πρέπει νά εἶναι μιά ἐπιστροφή στίς πηγές, στό φρέαρ τοῦ ζῶντος ὕδατος καί ὄχι σέ ἓνα μουσεῖο σεβάσμιων, ἀλλά ξεπερασμένων λειψάνων».

Δύο τρόπους προτείνει στή συνέχεια ὁ τιμῶμενος διδάσκαλος γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ζωντανή μεταφορά τῆς Πατερικῆς παραδόσεως στή σύγχρονη ἐποχή. Ὁ ἓνας εἶναι νά ἐρμηνεύσομε τήν Πατερική καί τή δογματική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπό τή **λατρεία καί τή λειτουργική ζωή της**. Ὁ π. Φλωρόφσκυ πίστευε ὅτι ἡ πατερική καί ἡ δογματική διδασκαλία **βιώνονται** μέσα στή λειτουργική ζωή τῆς Ἐκκλησίας καί μεταφέρονται μέ τόν τρόπο αὐτό **ζωντανές** σέ κάθε ἐποχή. Ἡ **lex orandi** καί ἡ **lex credendi** πρέπει νά ξαναγίνουν, ὅπως στήν Πατερική περίοδο, ἀλληλοτροφοδοτούμενες πηγές. Ὅπως γράφει στό ἴδιο κείμενό του:

«Ἡ ἀληθινή θεολογία μπορεῖ νά πηγᾶσει μόνον ἀπό τή λειτουργική ἐμπειρία». Καί προσθέτει:

«Ἡ λειτουργική προσέγγιση στή Θεολογία ὑπῆρξε πάντοτε τό διακριτικό στοιχεῖο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Ἀλλά αὐτή ἡ ἐρμηνευτική μεταφορά τῆς πατερικῆς καί δογματικῆς παραδόσεως διά μέσου τῆς λειτουργικῆς ἐμπειρίας (τήν ὁποία, δυστυχῶς, ἡ ἀκαδημαϊκή θεολογία μας οὐδέποτε χρησιμοποίησε) ἀφορᾷ μόνο τούς πιστούς τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι μετέχουν στή λειτουργική ζωή της. Πῶς θά μεταφερθεῖ καί ἐρμηνευθεῖ ἡ παράδοση αὐτή στους μὴ Ὁρθοδόξους Χριστιανούς ἢ ἀκόμα καί στους ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας, στόν πολιτισμικό περίγυρο τῆς ἐποχῆς μας; Στήν περίπτωση αὐτή ὁ π. Φλωρόφσκυ εἰσηγεῖται αὐτό πού ὀνομάζει «**νεοπατερική σύνθεση**». Γράφει στό ἴδιο κείμενο:

«Είμαστε ίσως στην παραμονή μιᾶς νέας σύνθεσης στη θεολογία, μιᾶς **νεοπατερικῆς** σύνθεσης, θά εισηγούμην... Αυτό προβάλλει ως ἕνα ἀπό τά πιό ἄμεσα χρέη (objectives) τῆς Ἐκκλησίας στήν ἐποχή μας».

Ἀλλά τί ἐννοεῖ ὁ π. Φλωρόφσκυ μέ τήν πρόταση του αὐτή; Ἴσως μερικοί νά τήν ἐκλάβουν ὡς ἐγκατάλειψη τῶν Πατέρων, ὡς πρόταση γιά μιᾶ «μετα-πατερική» θεολογία. Αὐτό θά ἀποτελοῦσε ἀδιανόητη ἀντίληψη γιά ἕνα θεολόγο πού ἀφιέρωσε τή ζωή του στή μελέτη καί προβολή τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Τό ἀληθινό νόημα τῆς ιδέας αὐτῆς εἶναι ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: πῶς θά κάνομε τούς Πατέρες νά μιλήσουν ξανά στήν ἐποχή μας, πῶς δηλαδή ἡ διδασκαλία τους θά ἐκφραστεῖ μέ τή γλῶσσα καί τίς ἐννοιες, μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἄνθρωποι σέ μιᾶ συγκεκριμένη ἐποχή καί σέ ἕνα ὠρισμένο πολιτισμό. Αὐτό δέν εἶναι τίποτε διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο πού ἔκαναν οἱ ἴδιοι Πατέρες ὅταν μετέφεραν τή βιβλική παράδοση στήν ἐποχή τους χρησιμοποιώντας ὄρους πού δέν ὑπῆρχαν στήν Ἁγία Γραφή, ὅπως οὐσία, φύσις, ὑπόστασις, πρόσωπον κ.τ.λ., πού ἀποτελοῦσαν ἐννοιες τῆς ἐποχῆς στήν ὁποία ζοῦσαν. Αὐτό δέν ὀδήγησε στόν «ἐξελληνισμό τοῦ Χριστιανισμοῦ», ὅπως κατηγόρησε ὁ Harnack τούς Πατέρες, ἀλλά στόν **ἐκχριστιανισμό τοῦ ἑλληνισμοῦ**, ὅπως προσφυῶς ὀνομάζει τήν πατερική ἐποχή ὁ π. Φλωρόφσκυ. Ὅπως ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἑλληνισμοῦ δέν θά εἶχεν ἐπιτευχθεῖ, ἂν οἱ Πατέρες δέν χρησιμοποιοῦσαν τίς ἑλληνικές φιλοσοφικές ἐννοιες τῆς ἐποχῆς τους, ἔτσι καί ἡ μεταφορά τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων ἀπό τή μιᾶ ἐποχή στήν ἄλλη δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μόνο μέ τίς ἐννοιες καί τούς προβληματισμούς τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος, στό ὁποῖο μεταφέρεται τό μήνυμα τῶν Πατέρων.

Κατά συνέπειαν, ὑποστηρίζει ὁ π. Φλωρόφσκυ, δέν ἀρκεῖ ἡ συγκέντρωση καί παράθεση χωρίων ἀπό τούς Πατέρες, οὔτε μόνον ἡ ἐρευνα τῆς σημασίας πού εἶχαν οἱ λόγοι τῶν Πατέρων γιά τήν ἐποχή τους. Πρέπει νά γίνει **ἐρμηνεία** τῶν Πατέρων, καί ἡ ἐρμηνεία διαφέρει ἀπό τήν **ἐξηγητική**, ἡ ὁποία μεταφέρει ἀπλῶς τό νόημα τῶν λέξεων ἀπό μιᾶ γλῶσσα σέ ἄλλη. Στήν ἐμβληματική μελέτη του «The Predicament of the Christian Historian», τήν ὁποία ἀφιέρωσε στόν τόμο πρὸς τιμὴν τοῦ Paul Tillich, ὁ π. Φλωρόφσκυ υἱοθετεῖ τήν ἀντίληψη τοῦ Benedetto Croce ὅτι τό ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι «ἐρμηνευτικό», δηλαδή ἕνας διάλογος μεταξύ προσώπων μιᾶς ἐποχῆς μέ μιᾶ ἄλλη, στόν ὁποῖο διάλογο τίθενται ἐρωτήματα καί ἀναζητοῦνται ἀπαντήσεις. Στήν ἐρμηνευτική προσέγγιση τῶν Πατέρων τά ἐρωτήματα πού θά τεθοῦν δέν μπορεῖ παρά νά προέρχονται ἀπό τήν ἐποχή μας, καί ἐνδέχεται νά μὴ εἶχαν τεθεῖ στήν πατερική ἐποχή (π.χ. θέματα βιοηθικῆς, ψυχολογίας, κοινωνικῶν σχέσεων

σέ μία τεχνολογική εποχή κ.λ.π), οί δέ ἀπαντήσεις τῶν Πατέρων, γιά νά ἔχουν νόημα, γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, δέν μπορεῖ παρά νά δοθοῦν μέ ἔννοιες καί κατηγορίες τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Όλα αὐτά καταδεικνύουν τήν ἐπικαιρότητα πού ἔχει καί στίς μέρες μας ἡ πρόταση τοῦ τιμωμένου διδασκάλου γιά αὐτό πού ὀνόμαζε «νεοπατερική σύνθεση». Πρόκειται γιά τήν «ἐνσάρκωση» τοῦ πατερικοῦ λόγου στόν κόσμο πού ζοῦμε, ὥστε νά συμμερισθεῖ καί αὐτός τά ὑπαρξιακά προβλήματα μας καί νά δώσει σ' αὐτά τήν ἀπάντησή του.

2. Ἡ σχέση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέ τούς λοιπούς χριστιανούς.

Εἶδαμε ὅτι ὁ ἀείμνηστος π. Φλωρόφσκυ εἶχε ἔντονη συμμετοχή στήν Οἰκουμενική Κίνηση τῆς ἐποχῆς του, καί μάλιστα στή διαμόρφωση τῶν πρώτων θεσμῶν καί ὀργάνων της. Ἡ συμμετοχή του αὐτή ἐπήγαγεν ἀπό θεολογικές ἀρχές καί πεποιθήσεις του (ἦταν πρῖν καί πάνω ἀπ' ὅλα θεολόγος), οί ὁποῖες συνδεόταν μέ τήν **ἐκκλησιολογία** του. Ποιές ἦταν οί ἀρχές αὐτές, καί ποιὰ σημασία μποροῦν νά ἔχουν καί γιά τή σημερινή θέση τῆς Ὁρθοδοξίας στό θέμα τῆς ἐνότητας τῶν χριστιανῶν;

Πρῖν προχωρήσουμε στίς ἐκκλησιολογικές προϋποθέσεις τῆς συμμετοχῆς τοῦ π. Φλωρόφσκυ στήν Οἰκουμενική Κίνηση πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος δέν συμφωνοῦσε μέ τόν τρόπο πού ἔβλεπαν τήν Οἰκουμενική Κίνηση οί Προτεστάντες πρωτεργάτες της. Ἀντί μιᾶς συγκλίσεως καί συνενώσεως τῶν ὑφισταμένων χριστιανικῶν ὄντοτήτων, ὅπως αὐτές ἔχουν σήμερα, ὁ π. Φλωρόφσκυ ὑποστήριζε αὐτό πού ἀποκαλοῦσε «οἰκουμενισμό ἐν χρόνῳ» (ecumenism in time), δηλαδή τήν προσέγγιση τῶν χριστιανῶν στή βάση τῆς **παραδόσεως** τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καί θά ἔπρεπε νά εἶναι τό κριτήριό γιά κάθε χριστιανική ὄντοτητα: κάθε ἀπόκλιση ἀπό τήν κοινή παράδοση τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας θά ἔπρεπε νά ἀποκηρυχθεῖ καί στή βάση αὐτή νά ἐπέλθει ἡ ἔνωση τῶν χριστιανῶν. Σημειωτέον ὅτι παρόμοια ἦταν καί ἡ θέση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὅταν ἔλαβε μέρος στήν Οἰκουμενική Κίνηση: ἡ ἐπανένωση τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νά γίνει στήν βάση τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας τῆς πρώτης μ.Χ. χιλιετίας.

Γιά τόν π. Φλωρόφσκυ τό θέμα αὐτό ἀποτελοῦσε γενικώτερη θεμελιώδη ἐκκλησιαστική ἀρχή. Πεποιθησή του, τήν ὁποία διεκήρυττε μέ ἔμφαση καί κατ' ἐπανάληψη στά κείμενά του ἦταν ὅτι ἡ Ἀνατολή καί ἡ Δύση ἀποτελοῦσαν κάποτε, ὅπως χαρακτηριστικά τίς ὀνομάζει, «σιαμαῖες ἀδελφές», οί ὁποῖες δέν μποροῦν νά ἀποκοποῦν ἡ μία ἀπό τήν ἄλλη χωρίς

νά ἐπηρεαστεῖ ἡ ζωὴ καὶ τῶν δύο. Γι' αὐτό πίστευε καὶ διεκήρυττε ὅτι τὸ σχίσμα μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης ἐπηρέασε τὴν καθολικότητα ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἡ ἐπανένωσή των εἶναι ἀναγκαία ἐκκλησιολογικά καὶ γιὰ τίς δύο πλευρές.

Μέ τὴ θέση του αὐτὴ ὁ π. Φλωρόφσκυ δὲν ὑπονοεῖ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἡ Una Sancta. Απορρίπτει κατηγορηματικά τὴ «θεωρία τῶν κλάδων», ἡ ὁποία θὰ ἔκανε τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μίᾱ ἐκκλησία μεταξύ πολλῶν. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι πιστὴ συνέχεια τῆς «μιάς, ἁγίας καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», ἀλλὰ αὐτό δὲν σημαίνει ὅτι μπορεῖ νὰ νοεῖται καὶ νὰ ὑπάρχει χωρὶς νὰ βιώνει τὴν «τραγωδία» τοῦ σχίσματος, ὅπως τὴν ὀνομάζει, δηλαδή χωρὶς νὰ ἐπιζητεῖ τὴ θεραπεία τοῦ σχίσματος, τὴν ὀδύνη τῆς ἀπουσίας τοῦ ἀδελφοῦ.

Μέ τὸν τρόπο αὐτό ὁ π. Φλωρόφσκυ θέλει νὰ ἀντικρούσει τὴν ἰδέα τῶν Σλαυοφίλων (Khomiakon κ. ἄ.) ὅτι ἡ Ἀνατολή εἶναι αὐτάρκης καὶ δὲν χρειάζεται τὴ Δύση. Τὴν ἰδέα αὐτὴ τὴν ὀνομάζει «ἱστορικό μῦθο, ἕναν ἀμαρτωλό καὶ ἐπικίνδυνο μῦθο», τὸν ὁποῖο, δυστυχῶς, ἔχουν ἐνστερνιστεῖ πολλοὶ Ὁρθόδοξοι καὶ σήμερα. «Ἡ ἐδραιωμένη (αὐτὴ) αὐταπάτη (illusion) τῆς αὐτάρκειας πρέπει, γράφει, νὰ καταρρεύσει».

Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἐμφανίζεται καὶ τὸ ἐπίμαχο θέμα τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ θέσεις τοῦ π. Φλωρόφσκυ ἔχουν προκαλέσει συζήτηση. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι τὸ θέμα αὐτό θὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο εἰδικῆς εἰσηγήσεως κατὰ τὴν παροῦσα συνάντηση. Στὴ γενικὴ αὐτὴ εἰσαγωγικὴ ὁμιλία μας θὰ τεθοῦν μόνο τὰ γενικά πλαίσια τῶν ἀπόψεων τοῦ διδασκάλου, γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἡ εὐρύτερη ἐκκλησιολογικὴ τοποθέτησή του.

Ὁ προβληματισμὸς τοῦ π. Φλωρόφσκυ ξεκινᾷ ἀπὸ μίᾱ ἱστορικὴ παρατήρηση. Κατὰ τὸν ἅγιο Κυπριανὸ καθε ἀπόσχιση ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, καθε σχίσμα ἢ αἵρεση, συνεπάγεται πλήρη ἀπουσία τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ συνέπειαν ὅλα τὰ μυστήρια πού τελοῦνται ἀπὸ σχισματικούς καὶ αἰρετικούς στεροῦνται τῆς θείας χάριτος καὶ εἶναι «ἀνύπαρκτα». Ἀλλὰ ἡ θέση αὐτὴ τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Ἦδη ὁ Μ. Βασίλειος κάνει διάκριση μεταξύ αἰρετικῶν, σχισματικῶν καὶ «παρασυναγωγῆς» (σύναξης χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ ἐπισκόπου), καὶ ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τοῦ Βαπτίσματος τίς δύο τελευταῖες κατηγορίες, ἐνῶ ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐπεκτείνει τὴν μὴ ἐπανάληψη καὶ σὲ πολλές κατηγορίες αἰρετικῶν, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀρειανῶν. Πῶς ἐξηγεῖται θεολογικά αὐτὴ ἡ στάση τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς

Συνόδου, ή όποία μάλιστα έπεκτείνεται καί στό μυστήριο τής ίερωσύνης μέ τήν άναγνώριση τών χειροτονιών καί αυτών άκόμη τών αίρετικών;

Η λύση πού προτείνεται άπό νεωτέρους Όρθοδόξους θεολόγους μέ τήν ιδέα τής «οικονομίας» (άναγνώριση «κατ' οικονομίαν») δέν ίκανοποιεί θεολογικά τόν π. Φλωρόφσκυ: πώς είναι δυνατόν, έρωτᾶ, ή Έκκλησία μέ τήν «οικονομία» νά άναγνωρίζει μιά πραγματικότητα (τή Θεία Χάρις κατά τήν τέλεση του Μυστηρίου) πού δέν ύφίσταται; Άν δέν ένήργησεν ή Χάρις κατά τήν τέλεσιν του Βαπτίσματος ή τής Χειροτονίας τών σχισματικών, πώς είναι δυνατόν ή Έκκλησία νά τά άναγνωρίζει ως μυστήρια; Άν, πάλι, μέ τήν «οικονομία» τά άναγνωρίζει ως τελεσθέντα έν Αγίω Πνεύματι, τότε πώς ισχύει ή άρχή του άγίου Κυπριανου, κατά τήν όποίαν οί σχισματικοί στεροϋνται θείας χάριτος;

Ο π. Φλωρόφσκυ θεωρούσε τό πρόβλημα του σχίσματος ως τό πλέον σοβαρό έκκλησιολογικό ζήτημα πού αντιμετώπιζει ή Όρθόδοξος Θεολογία (αυτό τόνοιζε στά μαθήματά του στό Harvard καί μου τό είχε άναθέσει ως θέμα εισηγήσεως στό μετα-πτυχιακό φροντιστήριό του). Βλέποντας ότι ή Έκκλησία στην πράξη άπομακρύνθηκε νωρίς άπό τή θέση του άγ. Κυπριανου, καί μή ίκανοποιούμενος άπό τήν ιδέα τής «οικονομίας» για τους λόγους πού άνέφερα, εισηγήθηκε τήν άποδοχή τής ιδέας του ί. Αυγουστίνου, κατά τήν όποία τά κανονικά καί τά χαρισματικά όρια τής Έκκλησίας δέν συμπίπτουν: ή Χάρις του Αγίου Πνεύματος συνεχίζει κατά κάποιον τρόπο νά ενεργεί εις πείσμα τής ανθρωπίνης άδυναμίας. Παραθέτω άπόσπασμα άπό τή διατύπωση του ίδιου του π. Φλωρόφσκυ: Για τόν ί. Αυγουστίνο:

«δέν ήταν τόσο σημαντικό τό άν τά μυστήρια τών σχισματικών είναι «άκυρα» (**illicita**) ή όχι· πίο πολύ σημαντικό ήταν τό γεγονός ότι τό σχίσμα είναι μιά ρήξη τής αγάπης. Άλλά ή αγάπη του Θεου επικαλύπτει καί ύπερβαίνει τήν άποτυχία τής αγάπης τών ανθρωπων. Στους σχισματικούς, άκόμα καί στους αίρετικούς, ή Έκκλησία συνεχίζει νά προσφέρει τό σωτήριο καί άγιαστικό της έργο. Αυτό δέν σημαίνει ίσως κατ' ανάγκην ότι οί σχισματικοί βρίσκονται άκόμη **μέσα** στην Έκκλησία... Θα ήταν πίο άκριβές νά πούμε ότι ή Έκκλησία συνεχίζει νά εργάζεται στους σχισματικούς προσδοκώντας τή μυστήρια ώρα πού ή ισχυρογνώμων καρδιά θα λυγίσει... όταν ή δίψα για κοινότητα καί ένότητα θα ξεσπάσει σε φλόγα καί θα ανάψει. Η έγκυρότητα τών μυστηρίων τών σχισματικών είναι ή μυστηριώδης έγγύηση τής έπιστροφής των στην Καθολική πληρότητα καί ένότητα»

Ο πατήρ Φλωρόφσκυ αναγνωρίζει ότι η μυστηριακή θεολογία του αγίου Αυγουστίνου δέν ήταν γνωστή στην Ανατολή και στο Βυζάντιο κατά την αρχαιότητα, ένω στην Ορθοδοξία κατά τούς νεωτέρους χρόνους ή διδασκαλία περί μυστηρίων υπέστη ρωμαιοκαθολικές επιδράσεις σχολαστικού τύπου. Δέν αναμένει, συνεπώς, ότι ή πρότασή του για τήν επίλυση του προβλήματος τής έγκυρότητας τών μυστηρίων τών σχισματικών και τών αίρετικών στή βάση τής εκκλησιολογίας του Αυγουστίνου θά γίνει εύκολα αποδεκτή. Θέτει όμως τό πρόβλημα και καταδεικνύει μέ τρόπον πειστικό τήν σοβαρότητα και τήν έκκρεμότητά του.

Πράγματι, όπως απέδειξεν ή τρέχουσα συζήτηση έξ αφορμής του θέματος τής αναγνωρίσεως του αυτοκεφάλου τής Εκκλησίας τής Ουκρανίας, ύφίσταται σύγχυση στους κόλπους τής Ορθοδοξίας ως προς τό ζήτημα αυτό. Η αναγνώριση από τό Οικουμενικό Πατριαρχείο τών χειροτονιών τών πρώην σχισματικών τής Ουκρανίας προκάλεσε τήν αντίδραση ώρισμένων Ορθοδόξων, ακριβώς στή βάση τής λογικής ότι οί σχισματικοί δέν διαθέτουν αγιαστική χάρη έφ' όσον είναι αποκομμένοι από τήν καθολική Εκκλησία. Έτσι παραγνωρίζεται τό γεγονός ότι, σέ όλη τή μακρά παράδοση τής Εκκλησίας, από τόν Μ. Βασίλειο και τίς Οικουμενικές Συνόδους μέχρι τούς νεωτέρους χρόνους μέ τήν άρση του Βουλγαρικού σχίσματος, τά μυστήρια τών σχισματικών και τών αίρετικών δέν επαναλαμβάνονταν κατά τή θεραπεία του σχίσματος, και τουτο διότι, όπως τονίζουν μεγάλοι κανονολόγοι, όπως ο Δημήτριος Χωματηνός και ο άγιος Νικόδημος Αγιορείτης, θεωρούνται «έγκυρα».

3. Το «άσκητικό κατόρθωμα».

Πολύ νωρίς στά κείμενα του π. Φλωρόφσκυ συναντούμε τόν ρωσικό όρο **podvig**, ό οποίος δέν είναι εύκολο νά μεταφραστεί σέ άλλη γλώσσα και συνήθως αποδίδεται μέ τή φράση «άσκητικό κατόρθωμα» (ascetic achievement) ή «δημιουργική νίκη» (creative victory) ή άλλες παρόμοιες φράσεις. Η έννοια αυτή συνδέεται μέ τήν ευρύτερη κοσμοθεωρία του καθηγητού, από τήν όποία εξαρτώνται τά βασικότερα στοιχεία τής θεολογίας του. Είναι, κατά συνέπεια, αναγκαίο νά αναφερθούμε, έστω και σέ πολύ γενικές γραμμές, στο θέμα αυτό, τό όποιο, άλλωστε, έχει και καιρίες ύπαρξιακές προεκτάσεις για κάθε έποχή.

Γιά νά κατανοήσουμε τό νόημα του όρου αυτού πρέπει νά ανατρέξουμε στις μελέτες του π. Φλωρόφσκυ σχετικά μέ τό δόγμα περί δημιουργίας. Είναι αποκαλυπτικό ότι, όταν ρωτήθηκε ο π. Φλωρόφσκυ ποιό

από τὰ ἔργα του θεωρεῖ τό πιό σημαντικό, ἀπήντησε: «ἡ μελέτη μου γιά τήν ἔννοια τῆς δημιουργίας στόν ἅγιο Ἀθανάσιο καί τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας». Στό δόγμα αὐτό ὁ Φλωρόφσκυ ἔβλεπε τή μεγάλη τομή πού ἔφερε στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἡ Πατερική σκέψη. Γιά τόν ἀρχαῖο ἑλληνισμό ὁ Θεός καί ὁ κόσμος ἦταν ἀδιάρρηκτα δεμένοι μεταξύ τους σέ μιά ἀνακυκλούμενη αἰωνιότητα· τό τυχαῖο καί τό ριζικά νέο δέν δημιουργοῦσε ἀληθινό «εἶναι»: «οὐδέν καινόν ὑπό τόν ἥλιον». Τόν δ' μ. Χ. αἰῶνα, κάτω ἀπό τήν πρόκληση τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ὁ Μ. Ἀθανάσιος μίλησε γιά τόν κόσμο, τή δημιουργία, ὡς προϊόν τῆς **βουλήσεως** – ὄχι τῆς **φύσεως** – τοῦ Θεοῦ, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ὑπαρξη τοῦ κόσμου εἶναι προϊόν **ἐλευθερίας**, καί ὄχι ἀνάγκης. Ἔτσι μέσα στήν ἱστορία μποροῦν νά δημιουργηθοῦν, τόσο ἀπό τόν Θεό, ὅσο καί ἀπό τόν ἄνθρωπο, γεγονότα ἐντελῶς νέα, πού δέν ὑπαγορεύονται ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως, ἀλλά ἀπό τήν ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία μπορεῖ νά νικήσει κάθε ἀναγκαιότητα, ἀκόμα καί τούς νόμους τῆς φύσης.

Αὐτή τή δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας νά τροποποιεῖ ἢ καί νά ὑπερβαίνει τή φύση καί τούς νόμους της ἔβλεπεν ὁ π. Φλωρόφσκυ στους μάρτυρες καί τούς ἀσκητές τῆς Ἐκκλησίας, πίστευε δέ ὅτι τό «ἦθος» αὐτό συνδέεται μέ τό Βάπτισμα καί τή ζωή τοῦ κάθε χριστιανοῦ, καί πηγάζει ἀπό τήν ἴδια τή ζωή τοῦ Χριστοῦ, καί ἰδιαίτερα ἀπό τόν Σταυρό καί τήν Ἀνάστασή Του. Ὅλοι οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο πραγματοποιοῦν τό «ἀσκητικό κατόρθωμα», καί ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καλοῦνται νά ἀσκήσουν τήν ἐλευθερία τους πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή. Ἡ ἰδέα αὐτή διέπει ὅλο τό ἔργο τοῦ π. Φλωρόφσκυ, ἰδιαίτερα δέ τούς τόμους πού ἀναφέρονται στους Βυζαντινοὺς ἀσκητικούς Πατέρες. (Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει γιά τό θέμα αὐτό καί ὁ Πρόλογος, πού ἔγραψε στό βιβλίό του ἀειμνήστου Γέροντα Σωφρονίου γιά τόν ἅγιο Σιλουανό τόν Ἀθωνίτη, τόν ὁποῖον ὁ Φλωρόφσκυ εἶχε γνωρίσει προσωπικά στό Ἅγιον Ὄρος καί τοῦ ὁποῖου τή φωτογραφία, ἐνθυμοῦμαι, εἶχε πάντοτε στό γραφεῖο του).

Βασική ἰδέα πού ὑπόκειται στήν ἔννοια τοῦ «ἀσκητικοῦ κατορθώματος» εἶναι ἡ **ἀπεριορίστη δύναμη τῆς ἐλευθερίας**. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Φλωρόφσκυ συναντᾷ τόν Ντοστογιέφσκυ. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, γράφει ὁ Φλωρόφσκυ, μπορεῖ νά νικήσει τή φύση, ἀλλά ὄχι τή βούληση. Ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου θεραπεύεται μόνο μέ τήν ἐλευθερία. Τό «ἀσκητικό κατόρθωμα» στηρίζεται στήν ἀλήθεια αὐτή. Στήν ἴδια ἀλήθεια στηρίζεται καί τό παράλογο μυστήριό, ὅπως τό ἀποκαλεῖ, τῆς αἰώνιας κόλασης: οὔτε ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δέν μπορεῖ νά βιάσει τή βούληση ὅσων θέλουν νά παραμένουν αἰώνια μακριά Του.

Μέ τόν τρόπο αυτό αναδύεται ή κεντρική σημασία τής έννοιας του **Προσώπου** στη θεολογία του τιμωμένου διδασκάλου. Ο π. Φλωρόφσκυ αναιρεϊρητά τήν άποψη ώρισμένων ότι ή έννοια του Προσώπου άπουσιάζει από τήν Πατερική σκέψη, γράφοντας αναφερόμενος στους Πατέρες: «Η ιδέα του Προσώπου ύπῆρξεν ίσως ή μεγαλύτερη χριστιανική συμβολή στη φιλοσοφία». Η θεολογική σκέψη του π. Φλωρόφσκυ παραμένει καί στο θέμα αυτό πάντοτε επίκαιρη.

4. Η σπουδαιότητα τής Έκκλησίας.

Η προβολή του «άσκητικού κατορθώματος» από τον π. Φλωρόφσκυ φαίνεται εκ πρώτης όψεως νά οδηγεί στην αντίληψη ότι τό κέντρο τής ζωής του πιστού είναι ή πάλη για τήν **άτομική** του σωτηρία. Μιά ολοκληρωμένη όμως μελέτη του έργου του πείθει ότι για τόν αείμνηστο διδάσκαλο κανένα τέτοιο «άτομικό» κατόρθωμα δέν εξασφαλίζει τή σωτηρία. Όπως κατ' επανάληψιν τονίζει επικαλούμενος τό αρχαίο ρητό «unus christianus nullus christianus». Ήδη από τούς πρώτους χρόνους τής σταδιοδρομίας του ή **Έκκλησία** βρίσκεται στο επίκεντρο τής θεολογίας του. «Ο Χριστός αποκαλύπτεται σέ μᾶς όχι έν απομονώσει, αλλά στην άμοιβαία καθολικότητα καί ένότητά μας». Η εκτενής εργασία του «Το Σώμα του Ζώντος Χριστού. Μιά Όρθόδοξη Έρμηνεία τής Έκκλησίας» μαρτυρεί τή σπουδαιότητα που άποδίδει στην Έκκλησία για τό σύνολο τής θεολογίας, καί ιδιαίτερα για τή Χριστολογία. Η Έκκλησία είναι ό πλήρης Χριστός, ή Κεφαλή χωρίς το Σώμα είναι άδιανόητη.

Ακολουθώντας τόν άγιο Νικόλαο Καβάσιλα ό Φλωρόφσκυ δέν διστάζει νά ταυτίσει τήν Έκκλησία μέ τή **Θεία Εύχαριστία**. «Η Έκκλησία ζει έν τῇ Εύχαριστία καί διά τῆς Εύχαριστίας», γράφει. Ο Φλωρόφσκυ είναι αναμφισβήτητα έκφραστής τής λεγομένης «Εύχαριστιακής Έκκλησιολογίας». Χωρίς νά συμερίζεται στά επί μέρους τίς θέσεις του Αφανάσιου, δέν διστάζει νά ταυτίσει τό «Σώμα του Χριστού» τόσο μέ τήν Έκκλησία όσο καί μέ τήν Εύχαριστία. Χριστός, Έκκλησία καί Εύχαριστία αποτελούν μία ένότητα, καί τό ένα εκφράζει τό άλλο: όλα αποτελούν «Σώμα Χριστού».

Αλλά ή Έκκλησία, καί μάλιστα στη μορφή τής Θ. Εύχαριστίας είναι συνδεδεμένη άρρηκτα στη θεολογική σκέψη του π. Φλωρόφσκυ καί μέ άλλους τομείς τής θεολογίας, στους όποιους αφιέρωσε μεγάλο μέρος του έργου του. Πρόκειται, κυρίως, για τήν **άνθρωπολογία** καί τήν

ἐσχατολογία. Ἡ τοποθέτησή του στά θέματα αὐτά παρουσιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Ὁ π. Φλωρόφσκυ ἐπιδεικνύει ιδιαίτερη εὐαισθησία στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία ἡ Πλατωνικὴ ἔννοια τῆς ψυχῆς. Ἐπικαλούμενος τοὺς Πατέρες τῶν πρώτων αἰώνων, ὅπως τοὺς ἀπολογητὲς Ἀθηναγόραν, Τατιανόν καὶ τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον, τονίζει μὲ ἔμφαση τὴ σημασία τοῦ **σώματος** στὴν ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου. Παραθέτει κατ' ἐπανάληψη τὰ χωρία τοῦ Ἀθηναγόρα: «Ὁ Θεὸς δὲν ἔδωσε ἀνεξάρτητη ὑπαρξὴ καὶ ζωὴ οὔτε στὴ φύση τῆς ψυχῆς καθαυτῆν, οὔτε στὴ φύση τοῦ σώματος χωριστά, ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀποτελούμενον ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα». Ὅπως σχολιάζει ὁ π. Φλωρόφσκυ, δὲν ὑπῆρχεν πλέον ἄνθρωπος, ἂν ἡ πληρότητα αὐτῆς τῆς δομῆς διαλύονταν. Καὶ παραθέτει πάλι τὸν Ἀθηναγόρα: «Ἄν δὲν ὑπάρχει ἀνάσταση (τῶν σωμάτων), ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν εἶναι πλέον ἀνθρώπινη». Γιὰ τὸν π. Φλωρόφσκυ, «ἄνθρωπος χωρὶς ψυχὴ εἶναι πτώμα· ἀλλὰ καὶ ψυχὴ χωρὶς σῶμα εἶναι φάντασμα (ghost)».

Ἄν ὅμως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τί συμβαίνει μὲ τὸν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου; Κατὰ τὴν πλατωνικὴ ἀνθρωπολογία ὁ θάνατος ἀπελευθερώνει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴ «φυλακὴ» τῆς, τὸ σῶμα, καὶ ἔτσι ζεῖ αἰώνια. Ἡ ἔννοια τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία υἰοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τὴν πατερικὴ παράδοση, εἶναι πλατωνικῆς προελεύσεως καὶ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ, κατὰ τὸν π. Φλωρόφσκυ, μὲ πολλὴ προσοχή. Ἡ αἴρεση μιᾶς φυσικῆς καὶ ἄνευ Θεοῦ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι πιὸ σοβαρὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ταυτόχρονου θανάτου ψυχῆς καὶ σώματος μέχρι τὴν ἀνάσταση (θνητοψυχισμός), θὰ γράψῃ. Καὶ σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο θὰ ἐπεξηγήσῃ τὴ θέση του:

«Κατὰ κυριολεξίαν θνητόν καὶ φθαρτόν ἔγινε συνεπέια τῆς ἁμαρτίας μόνον τὸ σῶμα. Μόνον τὸ σῶμα διαλύεται μετὰ τὸν θάνατον... ὅμως δὲν «πεθαίνει» μόνον τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ **ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος**. Ὁ ἄνθρωπος σύγκειται ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ. Ἀλλὰ οὔτε ἡ ψυχὴ οὔτε τὸ σῶμα, μεμονωμένα, ἀποτελοῦν ἄνθρωπον».

Μὲ τὴ θέση του αὐτὴ ὁ Φλωρόφσκυ θέλει νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχή μας στὴν καίρια σημασία πού ἔχει γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη πίστη ἡ προσδοκία τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων. Κάθε ἐπανάπαυση σὲ μιὰ ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν θάνατο, βασισμένη μόνο στὴν φυσικὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι χριστιανικὴ. Ἡ ψυχὴ δὲν παύει μετὰ τὸν θάνατο νὰ αἰσθάνεται τὴν ἔλλειψη τοῦ σώματός της καὶ νὰ προσδοκᾷ μὲ λαχτάρια τὴν ἐπανάκτησίν της στὴ μελλοντικὴ ἀνάσταση. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἔντονη προσδοκία ὁ θάνατος χάνει τὴν τραγικότητά του, παύει νὰ εἶναι ὁ «ἐσχατος

ἐχθρός» τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τόν ἀποκαλεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ὁ συμβιβασμός μέ τόν θάνατο, πού πολύ συχνά, δυστυχῶς, κηρύττεται καί ἀπό τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία, δέν εἶναι σύμφωνος οὔτε μέ τή βιβλική, οὔτε τήν Πατερική, ἀνθρωπολογία. Εἶναι πλήρης προσχώρηση στόν Πλατωνισμό.

Στό σημεῖο αὐτό ἀναδύεται ἡ καίρια σπουδαιότητα τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν ἀνθρωπολογία. Ἄν ὁ ἀνθρώπος ἐπιβιώνει μόνο προσδοκώντας τήν ἀνάκτηση τοῦ σώματός του, πῶς ἀποφεύγεται ὁ κίνδυνος τῆς ἀνυπαρξίας; Πῶς μπορεῖ νά ἀντλεῖ ὑπαρξη ἀπό τό μέλλον, ἀπό κάτι πού δέν ἔχει ἀκόμη συμβεῖ; Ὁ π. Φλωρόφσκυ δέν ἀνέπτυξε μιά φιλοσοφική ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό, ἡ ὁποία θά ὀδηγοῦσε σέ μιά τόσο ἀπαραίτητη γιά τήν Ὁρθόδοξη θεολογία **ἐσχατολογική ὄντολογία**. Δίνει ὅμως τήν ἀπάντηση μέσω τῆς Ἐκκλησιολογίας, καί μάλιστα τῆς εὐχαριστιακῆς. Γράφει:

«Ὁ θάνατος εἶναι καταστροφή. Ἀλλά τά πρόσωπα ἐπιβιώνουν, καί αὐτοί πού εἶναι ἐν Χριστῷ εἶναι ἀκόμη ζῶντες – ἂν καί στήν κατάσταση θανάτου. Οἱ πιστοί δέν ἐλπίζουν ἀπλῶς στή μέλλουσα ζωή, ἀλλά εἶναι ἤδη ζῶντες, ἂν καί περιμένοντας τήν Ἀνάσταση».

Πῶς συμβαίνει αὐτό; Τήν ἀπάντηση τή δίνει σέ ἕνα ἄλλο κείμενο:

«Στήν ἐνότητα τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ ὁ θάνατος χάνει τή δύναμή του νά χωρίζει. Οἱ κεκοιμημένοι, πού ἀναπαύονται ἐν Χριστῷ, εἶναι ἀκόμη ζῶντες, διότι ἐν Χριστῷ εἶναι ὅλοι ἕνας. Καί γι' αὐτό οἱ ἀπελθόντες μνημονεύονται στήν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας».

Ἔτσι, ἡ μετά θάνατον ἐπιβίωσή μας δέν χρειάζεται νά ἀναζητηθεῖ στήν πλατωνική ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἀρκεῖ γιά μᾶς τούς Ὁρθοδόξους ἡ πίστη στήν «κοινωνία τῶν ἁγίων», στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, στήν Ἐκκλησία, ὅπως βιώνεται στή Θ. Εὐχαριστία. Ἐκεῖ, στό Ποτήριον τῆς αἰώνιας ζωῆς, ὁ θάνατος χάνει τή διαίρετική του δύναμη, καί στήν κοινωνία τοῦ εὐχαριστιακοῦ Σώματος ζῶντες καί κεκοιμημένοι ἐνώνονται προγευόμενοι τήν Ἀνάστασή τους. Αὐτό εἶχαν ὑπ' ὄψιν τους οἱ ἅγιοι Ἰγνάτιος καί Εἰρηναῖος, ὅταν ὀνόμαζαν τήν Εὐχαριστία «φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτον τοῦ μή ἀποθανεῖν». Ἡ εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία ἀρκεῖ – δέν χρειάζεται νά καταφύγουμε στόν Πλατωνισμό – γιά νά ἀναζητήσουμε τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα τῆς μετά θάνατον ζωῆς.

Παναγιώτατε,

Σεβαστοί καί αγαπητοί Πατέρες καί Αδελφοί.

Ἡ πλούσια συμβολή ενός γίγαντα τῆς θεολογίας, ὅπως ὁ τιμώμενος σήμερα αείμνηστος καθηγητής, δέν ἐξαντλεῖται στά ὄρια μιᾶς εἰσαγωγικῆς ὁμιλίας. Ὅσα ὑπέβαλα εὐλαβῶς στή σκέψη σας δέν ἀποτελοῦν παρά ἐνδεικτικές πτυχές τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου διδασκάλου μέ κριτήριο τήν ἐπικαιρότητα πού μπορεῖ νά ἔχουν καί στήν ἐποχή μας. Πολλά ἄλλα ἐπί μέρους θέματα τοῦ ἔργου αὐτοῦ θά τεθοῦν καί θά ἀναλυθοῦν σέ βάθος ἀπό τούς διακεκριμένους ὁμιλητές πού θά ἀκολουθήσουν. Ὁ τιμώμενος θεολόγος δέν ἄφησε πίσω του ὀλοκληρωμένη συστηματική ἐκθεση τῆς διδασκαλίας του. Ἡ σκέψη του ὁμως ὑπῆρξε τόσο δημιουργική, ὥστε νά δεῖ καί νά παρουσιάσει τίς διασυνδέσεις καί ἀλληλουχίες μεταξύ τῶν ἐπί μέρους δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας ἔχοντας ὡς κύριο ἄξονα ὄχι ἀπλῶς τά λόγια, ἀλλά τόν «νοῦν» τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καί τήν ἀγωνία πῶς νά μεταφέρει τή σκέψη των στόν σύγχρονο ἄνθρωπο.

Ὡς ταπεινός ἐπί ἐπταετίαν μαθητής του, εὐνοημένος ἀπό τήν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ νά μνηθῶ στή σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὑπό τή σοφή του καθοδήγηση, στρέφω τή σκέψη μου στή μνήμη του μέ εὐγνωμοσύνη, εὐχαριστώντας συγχρόνως τήν Ὑμετέραν Παναγιότητα καί τήν Μητέρα Ἐκκλησίαν, στήν Ὅποیان ὁ αείμνηστος διδάσκαλος συνειδητά ἐπέλεξε νά ἀνήκει ὡς κληρικός κατά τό μέγιστον μέρος τῆς ζωῆς του, γιά τήν τιμή πού τοῦ ἀποδίδουν σήμερα.

Ἄς εἶναι ἡ μνήμη του αἰωνία καί μακαρία ἐν Χριστῷ στήν «κοινωνία των ἁγίων», τήν ὁποία τόσον ἀγάπησε!

Εὐχαριστῶ.